

А.В. Плотнікова

**ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ
ПОНЯТЬ «ПРИМУШУВАННЯ»
ТА «СПОНУКАННЯ»**

Анотація: У роботі досліджено змістовне наповнення ознак об'єктивної сторони примушування до вступу в статевий зв'язок; зроблено спробу надати орієнтири в розмежуванні таких понять, як «примушування», «спонукання», «насильство», «схилення» і доведено, що примушування до вступу в статевий зв'язок за своєю сутністю є спонуканням до такого діяння, спрямованого проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Ключові слова: примушування, спонукання, насильство, схилення.

Аннотация: В работе исследовано содержательное наполнение признаков объективной стороны принуждения к вступлению в половую связь; сделана попытка разграничить такие понятия, как «принуждение», «понууждение», «насилие», «склонение» и доказано, что принуждение к вступлению в половую связь по своей сути является понуждением к такому деянию, направленному против половой свободы и половой неприкосновенности лица.

Ключевые слова: принуждение, понуждение, насилие, склонение.

Abstract. In the article features of the actus reus of the duress to the conversation are researched; it was made an effort to differentiate such notion as «duress», «compulsion», «violence», «declination», and it was proved the duress to the conversation is the compulsion to this sexual action.

Key words: duress, compulsion, violence, declination.

Чинним антикримінальним законодавством України охороняється від злочинних посягань зокрема статева свобода та статева недоторканість особи. Саме на статеву свободу та статеву недоторканість особи посягає примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).

Який зміст вкладається в конструкцію об'єктивної сторони цього складу злочину? За якими ознаками слід розмежовувати примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України), примушування до заняття проституцією (ст. 303 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), торгівлю людьми (ст. 149 КК України), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України)?

Проблема у загальному виді полягає у з'ясуванні змістовного наповнення ознак об'єктивної сторони перелічених складів злочинів з метою їх розмежування. Для слідчо-судової практики розмежування цих злочинів має першорядне значення, оскільки від правильної кваліфікації в кінцевому підсумку залежить виконання чи невиконання завдань, котрі стоять перед правосуддям.

Для вирішення загальної проблеми передусім слід з'ясувати, що собою являє примушування як кримінально-правовий феномен і як воно співвідноситься із іншими різновидами діяльності, відповідальність за які встановлена в чинному законодавстві.

Тією чи іншою мірою вказану проблему висвітлюють у своїх роботах М. Г. Арманов, Л. Брич, А. П. Козлов, В. В. Коряковцев, В. І. Плохова, О. М. Храмцов, Н. М. Ярмаш та інші науковці.

Метою статті є формулювання обґрунтованих пропозицій, спрямованих на модернізацію національного законодавства антикримінальної спрямованості та підвищення ефективності правозастосовної діяльності щодо протидії незаконному примушуванню у сфері статевих відносин.

Для досягнення поставленої мети під час дослідження вирішувалися такі завдання:

– окреслити специфічні ознаки примушування, встановити сутність та зміст цього явища;

– визначити соціальну зумовленість криміналізації окремих форм примушування;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності у сфері протидії примушуванню до вступу в статевий зв'язок та до заняття проституцією.

З'ясуємо, що розуміють під примушуванням автори тлумачних словників.

У тлумачних словниках української мови знаходимо: примушувати – 1. Вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання; принукати, силувати, неволити, зневолити, усилювати. Добиватися чого-небудь, застосовуючи силу. 2. У другому значенні – своєю дією, вчинками викликати певні дії, вчинки, стан, ставлення до чого-небудь і т. ін. у когось іншого. Викликати у кого-небудь якусь дію, вчинок і т. ін. 3. Своїми зусиллями викликати, зумовлювати вияв чого-небудь [6, с. 735]. Примус, у свою чергу – натиск із чийогось боку; примушування // Зусилля над собою // Зумовлена кимсь або чимсь необхідність діяти певним способом незалежно від бажання. // Натиск, обумовлений законом [4, с. 1124].

Автор іншого словника поняття «примушувати» представляє у двох значеннях:

1. Вимагати в когось виконання чогось незалежно від його волі, бажання.
2. Спонукаючи когось робити, виконувати що-небудь [5, с. 615].

Чим же пояснюється такий широкий діапазон значень поняття «примушування»? Навіть у тексті закону про кримінальну відповідальність відсутня уніфікація цих понять. Закон перенасичений невизначеною термінологією, а словники тлумачать її виходячи із того, в якому значенні вживаються ті чи інші поняття пересічними громадянами.

Примушування як кримінально-правове поняття, передбачає незаконний вплив на людину з метою змусити її вчинити певні дії, змінити характер діяльності чи не вчиняти того, що особа намагалася вчинити. Примушування може здійснюватися різними способами – за допомогою насильства, погроз, шантажу та ін. [10, с. 83]. Як бачимо, у цьому визначенні в поняття «примушування» також вкладається досить широкий спектр значень.

Для з'ясування сутності означених понять ми звернулися також до словників синонімів російської та української мови і виявили, що в одному синонімічному рядку із словом «примушувати – (вимагати в когось виконання чогось незалежно від його

волі, бажання) стоять слова «змушувати, вимушувати, силувати, приневолювати, заставляти» [9, с. 421]. У словнику синонімів російської мови поряд із словом примушення стоять: насильство, сила, тиск, натиск [1, с. 418].

У законі про кримінальну відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок не зазначені способи вчинення такого примушування, лише позначено, що таке діяння вчиняється з використанням матеріальної або службової залежності (ч. 1 ст. 154 КК України), з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів або розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів (ч. 2 ст. 154 КК України).

З тлумачення поняття «примушування», з аналізу положень чинного законодавства про кримінальну відповідальність та з теоретичних поглядів на цей аспект проблеми, можна все ж зробити висновок, що в зміст поняття «примушування» входить вимога і погроза. Поняття «силування», «насильство» не випадково стоять в одному синонімічному рядку із поняттям «примушування», оскільки саме насильство і є способом примушування.

Щодо цього висновку нам здається логічно обґрунтованою позиція Н. М. Ярмиш, яка переконує, що не існує фізичного примушування як такого. На її думку, те, що за традицією називають «фізичним примусом» є насильством, яке слугує додатковим засобом впливу на психіку особи, котра примушується. Власне, варто погодитись і з судженням, що примушування являє собою психічне насильство, яке може підкріплюватися насильством фізичним [11, с. 38, 42].

З викладеного можна зробити висновок, що під примушуванням слід розуміти психічне насильство, яке вчиняється із висуванням певної вимоги з погрозою. Цей висновок ґрунтується на аналізі теоретичних положень та тлумачень, представлених у словниках.

Яким має бути зміст погрози? Чи утворює примушування погроза погіршити матеріальне становище, розголосити відомості чи пошкодити або вилучити майно?

З цього приводу досить резонно розмірковує Н. М. Ярмиш. Фахівець чітко розділяє поняття примушування та спонукання: це два самостійні різновиди нав'язування однією людиною своєї волі іншій. Вони різняться між собою, на думку вченого, діапазоном свободи вибору варіантів поведінки особою, яку злочинець використовує для реалізації власної мети. Автор певна, що примушення має місце лише в ситуації, коли «третього не дано». В усіх інших випадках можна говорити про спонукання [12, с. 9].

Цю позицію не поділяє М. Г. Арманов. Він вказує, що при розмежуванні примушування та спонукання, кількість варіантів можливої поведінки не може використовуватись як дефінітивна ознака, адже це залежить в першу чергу від потерпілого та його здібностей, а не від особи, з боку якої надходить інформаційний вплив. Зрештою автор доходить висновку, що в діючому кримінальному законодавстві спонукання і примушування співвідносяться як загальне і спеціальне. Тобто примушування завжди являє собою вимогу, поєднану з погрозою настання небажаних для особи, що примушується, наслідків. А під спонуканням розуміється, окрім

примушування, ще рід засобів інформаційного впливу: поради, пропозиції, заохочення тощо [2, с. 141].

Цитований висновок М. Г. Арманова зроблений на основі аналізу чинного законодавства. Але, на жаль, законодавчі конструкції не завжди є досконалими. На нашу думку, потрібно все ж таки відшукати ті ознаки, які дозволили б наповнити аналізовані поняття притаманним тільки їм змістом.

Вважаємо, що про примушування можна говорити лише тоді, коли зміст погрози ставить потерпілу особу в стан, подібний стану крайньої необхідності.

В. І. Плохова, здійснюючи системне тлумачення норм Особливої частини КК РФ, зокрема тих, що встановлюють відповідальність за діяння, в яких насильство слугує способом їх вчинення, вказує, що крім загального поняття насильства, окремих його складових, КК РФ використовує терміни «примушування», «спонукання». Для примушування, на думку автора, характерні такі ознаки: 1) пред'явлення до потерпілого вимоги обрати певний варіант поведінки; 2) можливе застосування не лише фізичного або психічного насильства, але й іншого посягання на права і законні інтереси потерпілого (знищення, пошкодження або вилучення майна, порушення конституційних та інших прав і законних інтересів потерпілого); 3) метою винного є вчинення потерпілим потрібних для злочинця дій або утримання від небажаних для нього дій. Відповідно, робить висновок дослідник, примушування і насильство – нерівнозначні поняття. Поняття примушування не зводиться до поняття насильства [7, с. 55].

Отже, на думку В. І. Плохової, насильство і примушування – поняття нерівнозначні, хоча чим саме вони відрізняються з наведеного так і неясно. Щодо роз'яснення змісту поняття «спонукання», в дечому слід погодитись із автором цитованої роботи, насамперед щодо того, що воно вчиняється ненасильницькою погрозою: розповсюдити небажані для оприлюднення відомості; знищити; пошкодити; вилучити майно [7, с. 80].

Настав час замислитися, а чи завжди діяльність, яку законодавець називає примушуванням дійсно ним є? Можливо способи, які в одних випадках перелічені в законі, а в інших ні, утворюють зміст іншої діяльності – спонукання, схилення, заохочення тощо?

Хіба використання матеріальної або службової залежності утворюють примушування? Чи погроза, спрямована на майнові інтереси та на честь і гідність особи? Якщо виходити з того, що примушування створює лише ситуація коли «третього не дано», то відповідь має бути заперечною, бо це не примушування, а спонукання. Зробимо припущення, що якби йшлося про психічне насильство з вимогою вступити в статевий зв'язок із погрозою застосування насильства хоч би й з використанням службової чи матеріальної залежності – слід було б кваліфікувати такі дії як зґвалтування, а не примушування до вступу в статевий зв'язок. За таких обставин змісту діяння, що описане у диспозиції ст. 154 КК України, більш відповідає інша назва, а саме – спонукання до вступу в статевий зв'язок.

Не додають ясності щодо з'ясування сутності примушування і роз'яснення Пленуму Верховного Суду України. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду

України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» (далі – Постанова) від 30 травня 2008 року № 5 зазначається, що склад злочину, передбаченого частиною першою статті 154 КК України, може мати місце лише за умови доведеності, що на потерпілу особу чоловічої чи жіночої статі здійснювався вплив із використанням її матеріальної або службової залежності від винної особи з метою примусити її вступити в статевий зв'язок природним або неприродним способом *всупереч її волі* (курсив наш – А.П.) [8]. Виходить, що під примусом слід розуміти одночасно і діяльність, і мету такої діяльності. І далі у цій же Постанові: «При цьому за змістом частини першої статті 154 КК під статевим зв'язком природним або неприродним способом слід розуміти природний статевий акт, акт мужолозтва або лесбійства, на який відповідно до умислу винної особи, *має погодитись*» (курсив наш – А. П.) потерпіла особа внаслідок її примушування. Виходить, що примушування є тоді, коли здійснювався на особу вплив всупереч її волі і при цьому на статевий зв'язок особа має погодитись. Вважаємо, що таке твердження, яке безпосередньо виводиться шляхом логічного тлумачення Постанови, містить в собі певну суперечність: хіба акт погодження особи на статевий контакт не є виявленням її волі?

Далі у Постанові роз'яснюється, що сама лише пропозиція особі, яка матеріально або службово залежна від особи, яка висловлює таку пропозицію, до вступу у статевий зв'язок за відсутності примушування не утворює складу злочину, передбаченого частиною першою статті 154 КК України [8]. Тож, сутність примушування, на наш погляд, так і залишається нерозкритою.

Примушування ж до заняття проституцією провокує ще більше запитань через складність розуміння діяльності, щодо якої вчиняється примушування, що у свою чергу створює труднощі на практиці при розмежуванні цього складу злочину із суміжними складами. Але задля розв'язання цієї проблеми слід провести окреме дослідження за межами цієї статті.

Л. П. Брич зазначає з приводу розмежування згвалтування, насильницького задоволення статевої пристрасті та примушування до вступу в статевий зв'язок, що розмежувальною ознакою є спосіб вчинення злочину. Автор пише, що для примушування до вступу в статевий зв'язок фізичне насильство, погроза його застосування чи використання безпорадного стану потерпілої особи не застосовується. Примушування до вступу в статевий зв'язок, відповідальність, за яке встановлена у ч. 1 ст. 154 КК України, вчиняється шляхом використання матеріальної або службової залежності чоловіка чи жінки [3, с. 73].

Треба віддати належне спробам автора надати хоча б якийсь орієнтир для розмежування вказаних складів злочинів. Проте, на наш погляд, примушування має свої власні, сутнісні ознаки і не правильно формувати зміст цього діяння, ґрунтуючись лише на тих способах, які вказав законодавець у диспозиціях досліджуваних статей. Причому, якщо сприйняти такі настанови, то не зрозумілі межі, де закінчується спонукання і починається примушування. В основу розмежування мають бути покладені змістовні, якісні ознаки того чи іншого злочину.

Тут є доречною наступна аналогія. Теорії кримінального права відомі різні способи вчинення злочинів проти власності. Саме за способом ми відрізняємо, зокрема, крадіжку від грабежу. Але ці способи по-різному називаються – таємний, відкритий тощо і різним є їх сутнісне наповнення. Натомість, щодо злочинів, яким приділяється увага у цій статті – і в одному, і в іншому випадку йдеться про примушування – виходить його зміст є різним? Так не повинно бути.

На наше переконання, примушування до вступу в статевий зв'язок насправді є спонуканням до такого статевого дійства. Проблема, як ми її уявляємо, полягає у тому, що до сьогодні як законодавцем, так і практиками нівелюється різниця між поняттями «спонукання», «схилення» і «примушування». Це свідчить про те, що чіткого, усталеного розуміння аналізованих понять у теорії кримінального права ще не вироблено. Отже, ще є над чим працювати.

Залишилося лише розставити крапки над «і» та правильно іменувати види злочинної діяльності, що позначені у кримінальному законодавстві різною термінологією, яка, на жаль, не у повній мірі відповідає їх змісту.

Література

1. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка. Около 9000 синонимических рядов; под ред. Л. А. Чешко / З. Е. Александрова изд // 4-е, репродуцированное. – М., «Русский язык», 1975. – 600 с.;
2. Арманов М. Г. Кримінальна відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань: 12.00.08 / Арманов Микола Григорович. – Харків, 2009. – 260 с.;
3. Брич Л. П. Розмежування зґвалтування із суміжними складами злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Л. П. Брич // Життя і право, 2004. – №4. – С. 69–78;
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.;
5. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 848 с.;
6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко]. – К. : Вид-во «АКОНІТ», 2000. – Т. 3. – 928 с. – С. 712;
7. Плохова В. И. Системное толкование норм Особенной части уголовного права: учеб. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 320 с.;
8. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30 травня 2008 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>;
9. Словник синонімів української мови. У 2-х т. Т. 2. – К.: Наукова думка, 2001;
10. Тяжкова И. М. Ответственность за незаконное принуждение / И. М. Тяжкова // Вестник Московского университета. – Сер. 11. : Право. – 2006. – № 5. – С. 83–93;
11. Ярмиш Н. М. Дія як ознака об'єктивної сторони злочину (проблеми психологічної характеристики) / Ярмиш Н. М. – Харків : Основа, 1999. – 84 с.;
12. Ярмиш Н. М. Примушення як чинник, що впливає на кримінальну відповідальність // Весы фемиды. – № 1(13). – 2000. – С. 7–12.